

GENDEROVÉ NEROVNOSTI VE STÁŘÍ: MARGINALIZACE A ZVÝHODNĚNÍ ŽEN VE STÁŘÍ /

JAROSLAVA HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ

Ageing as a Gendered Experience: Marginalization and the Agency of Ageing Women

Abstract: Ageing is process that is always gendered. Gender shapes the life biography and the norms and expectations that are imposed on individuals as they age. On the other hand, the experience of ageing affects the mechanism of creating and negotiating gender identity. This article critically discusses debates surrounding gender inequalities in old age. These debates often focus on older women as a group that is highly disadvantaged owing to the combined effects of sexism and ageism. This article critically discusses this “problem of old women” and shows alternative views of women’s experiences of ageing. It highlights the necessity to understand age and gender as two intertwining systems. It points out that ageing can in many respects create room for a redefinition of gender roles and expectation. The intersection of age and gender cannot be seen as a simple combination of two categories and must instead be viewed as a process that creates a specific social location, which can generate new forms of inequalities.

Keywords: Ageing, gender, inequalities

Gender a stárnutí jsou spolu neoddělitelně spjaté. Ignorování genderu jako jedné ze zásadních proměnných ovlivňujících zkušenost stárnutí vedla v minulosti k neschopnosti zachytit její komplexitu i konkrétní důsledky a významy, které stárnutí může nabývat v závislosti na genderu jednotlivců. Genderová identita ovlivňuje zkušenost stárnutí a zároveň je sama v průběhu životního cyklu neustále vyjednávána, redefinována a znovu ustavována. Cílem tohoto článku je představit práce, které tematizují genderové nerovnosti ve stáří. Jak se pokusím ukázat, úvahy o vzájemném vztahu genderu a stárnutí často vycházejí z pohledu na ženy jako na skupinu, která je ve stáří ovlivněna dvěma rovinami strukturálních nerovností. Ženy bývají popisovány jako ty, kdo nejvíce trpí ageismem, který se ve stáří spojuje se sexismem. Při uvažování o roli genderu ve stáří se tak příliš často setkáváme s pohledem, jež zdůrazňuje pouze negativa ženské zkušenosti v porovnání s mužskou. Cílem tohoto článku je představit některé aspekty, které se podílejí na marginalizaci žen ve stáří a jež jsou úzce spojeny s jejich předchozí genderovanou životní biografií. Zároveň se ale snažím o kritické zhodnocení pohledu na gender jako na aspekt, který by přispíval k apriornímu znevýhodnění žen. Mým cílem je poukázat na to, že uvažování o nerovnostech ve stáří často staví ženy do pozice obětí. Příkladem tohoto uvažování je i tematizace fyzického stárnutí, které bývá často zobrazováno jako zkušenost, která z důvodu genderových norem a očekávání ženské stárnutí problematizuje. Prostřednictvím tohoto dílčího příkladu se snažím ukázat, že konstrukce „problému starých žen“ ignoruje alternativní pohledy poukazující na to, že stárnutí může v mnoha ohledech působit například jako mechanismus vyvázání se z genderových očekávání, umožňující ženám svobodnější vyjádření své tělesnosti a otevřenost k méně vyhraněným genderovým rolím.

Cílem tohoto článku je rovněž poukázat na příklady možného znevýhodnění žen ve stáří v porovnání s muži. Popiso-

vaná znevýhodnění přitom paradoxně často vyplývají z genderových vztahů a očekávání, jež v minulosti ženy stavěly do opačné pozice. Tato skutečnost tak vyzdvihuje potřebu dívat se na gender jako na proces, do něhož vstupují další faktory, které jej mohou zásadně redefinovat. Vyzdvihnutím možných pozitivních aspektů stárnutí žen ale rozhodně neusiluji o představení stáří jako období, kdy mizí znevýhodnění žen nebo kdy gender ztrácí svou organizační moc. Relativní znevýhodnění žen v některých aspektech života neznamena, že by ženy nečelily ve stáří nerovnostem a obtížím vyvstávajícím z genderových norem a očekávání. Gender v mnoha aspektech, které vyzdvihuji v první části této práce, působí jako faktor, jež přispívá k znevýhodnění stárnoucích žen. Snažím se však poukázat na to, že to bylo právě nedostatečné uchopení vztahu mezi genderem a věkem, které vedlo k tomu, že stárnutí žen bylo často viděno pohledem apriorní marginalizace. Tento pohled vycházel z představ stáří jako období, které pouze posiluje nerovnosti vycházející z genderového uspořádání, aniž by byly tematizované způsoby, jakými je gender samotný v kontextu stárnutí novým způsobem redefinován. V druhé části této práce se proto snažím představit věk jako samostatný organizační princip společnosti a stárnutí jako proces, který s sebou přináší potenciál převracet dosavadní mocenské a genderové vztahy.

Marginalizace žen ve stáří

Podle aktuálních dat představuje věk v české společnosti nejčastější uváděný důvod diskriminace. Následován je pohlavím. Byly to přitom především ženy, které v daném výzkumu uváděly zkušenost s více zdroji diskriminace. (Vidvočová 2008: 160–161) Ženy jsou rovněž skupinou, která častěji a po celý život uvádí osobní zkušenost s věkově diferenciacním chováním (tamtéž: 164). Tato data ukazují na zásadní roli, kterou věk hraje v utváření nerovností. Zároveň poukazují na to, že tato role nabývá odlišné intenzi-

ty i podoby v závislosti na genderu. Stárnutí je vždy genderovanou zkušeností. Odlišná očekávání a normy spojené s genderovými rolemi ústí do rozdílných životních biografí, tranzic i odlišných významů, které jsou stárnutí připisovány. Věk i gender přitom vždy představují výrazné prostředky generování nerovností. V následující části této práce se proto zaměřím na některé příklady interakce mezi genderem a věkem, které ukazují gender jako mechanismus, jež zásadním způsobem ovlivňuje zdroje, postavení i obtíže, kterým musí ženy ve stáří čelit.

Gender představuje faktor výrazně ovlivňující vztahy v rámci sociálních institucí i přístup k ekonomickým a jiným zdrojům. Za jeden z nejvýznamnějších determinantů života stárnoucích lidí lze bezpochyby považovat výši (nejen) ekonomických zdrojů. Množství zdrojů, se kterými jsme schopni ve stáří disponovat, je přitom přímo závislé na předchozí pracovní kariéře, jejíž podobu významně formuje právě gender. Příjem, od kterého se ve stáří odvíjí výše penze, odráží řadu genderovaných zkušeností. Ženy tak v průměru dosahují nižšího důchodu, který je odrazem platové disproporce mezi muži a ženami, diskriminace v některých zaměstnáních, přerušování kariéry v důsledku problémů se slaďováním rodinného a pracovního života nebo prosté skutečnosti, že se některé ženy rozhodnou pro práci v domácnosti, jež není v západní společnosti považována za „skutečnou“ práci hodnou finančního ohodnocení (Ginn a Arber 1991)¹. Jak ukazuje studie Bernard et al. (1995) ženy v důsledku svého věku čelí navíc na pracovním trhu bariérám dříve než muži. Ženy jsou na pracovním trhu vnímány jako „staré“ v nižším věku. Tato skutečnost se odráží i na jejich pracovní kariéře a strategiích odchodu do důchodu. Bernard et al. (1995: 61) v této souvislosti hovoří o „skleněném stropu věku“. Genderová disproporce ve výši penze může mít zřetelné dopady na marginalizaci žen ve stáří. Výše ekonomických zdrojů ovlivňuje rozhodnutí o tom, kdy odejít ze zaměstnání, ale také třeba možnost zaplatit si kvalitnější zdravotní péči nebo způsob trávení volného času (Calasanti a Slevin 2001: 107–109).

Stárnutí je vždy výsledkem a pokračováním životních biografí, jež jsou genderované. V této souvislosti vystupuje velice často ovdovění nebo ztráta partnera jako výrazný moment ovlivňující život žen ve stáří. Ovdovění je zkušenost, která postihuje jedince odlišně v závislosti na jejich genderu². Tato skutečnost je nejčastěji vysvětlována odkazem na vyšší délku dožití u žen, ale vyšší procento vdov v porovnání s vdovci má své kořeny také v genderových rolích. Tradiční nepsané normy vztahující se k vyššímu věku partnera zvyšují pravděpodobnost, že ženy své muže přežijí. Muži také častěji nacházejí nové partnerky a uzavírají další manželství (Delbes et al. 2002: 886). Tato zkušenost je opět spojena s genderovými očekáváními. U mužů je další manželství více akceptovatelné a díky předpokladu, že muž by měl být ve vztahu tím starším, se jim také nabízí větší prostor pro výběr potencionálních partnerek (Arber a Ginn 1991). V odborné i populární literatuře se setkáváme především s pohledem popisujícím vdovství optikou

negativních důsledků spojených se ztrátou partnera. Poukazováno je na ekonomické obtíže, samotu, ale i zdravotní obtíže, jež mohou být důsledkem ztráty partnera (Balkwell 1981). Nepřítomnost partnera/ky v pozdějším věku je asociována s řadou negativních jevů. Partner/ka poskytuje sociální, ekonomické a emocionální zázemí. Van den Hoonaard (1997) na základě analýzy autobiografií žen ukazuje, jak ztráta partnera ovlivňuje i běžné interakce s okolím a zasahuje i do způsobu, jakým ženy samy sebe vnímají.

Gender ale výraznou měrou zasahuje i do subtilnějších rovin vnímání a reprezentace samotného stárnutí. I přes stále viditelnější rétoriku populačního stárnutí a všeobecného povědomí o zvyšujícím se počtu seniorů v populaci zůstávají postavy seniorek v médiích i v odborných debatách téměř neviditelné. Ellison (1999: 18) v této souvislosti hovoří o tom, že starší ženy jsou „mediálně marginalizované“. I přes výraznou feminizaci stáří se ženy vyššího věku objevují v médiích jen sporadicky (Biggs 2002). Studie českých periodik ukazuje, že již ve věku šedesáti let se ženě přibližně pětikrát zmenšuje šance, že by se její snímek v médiích objevil. Teprve v případě, že se dožije vysokého věku (alespoň devadesáti let) se její šance opět zvyšují. Důvodem, proč by se na stránkách médií mohla objevit, je ale pouze její chronologický věk. V porovnání se seniorkami se senioři objevují v médiích mnohem častěji. Jejich postavy zároveň vystupují v diametrálně odlišném kontextu. Prezentování senioři jsou zpravidla aktivní úspěšní muži, kteří s věkem „pouze zrají“ (Sedláková 2007: 12). Senioři jsou navíc v českých médiích prezentováni především prostřednictvím genderově neutrálních označení (tzv. generických maskulin), která dále posilují obraz relevance pouze mužů-seniorů a prohlubují neviditelnost žen-seniorek (Sokačová 2005).

Na druhou stranu ale Ussher (2006: 127) zároveň poukazuje na fascinaci současné populární kultury reprezentacemi stárnoucích žen, které vypadají přitažlivě a stále si udržují mladistvý vzhled. Tato fascinace přitom představuje pouze další rovinu mediální marginalizace stárnoucích žen. Ussher tvrdí, že tyto reprezentace jsou fascinující právě díky přítomnosti implicitních protikladů věku a atraktivity. Vědomí, že součástí těchto reprezentací jsou také retuš, botoxové injekce a plastické operace se stává nedílnou součástí tohoto sdělení, které vlastně podporuje představu atraktivity ve stáří jako něčeho nepřirozeného. Neviditelnost stárnoucích žen v médiích přitom může mít velice konkrétní hmatatelné důsledky. Absence starších žen v médiích s sebou nese především marginalizaci jejich zkušenosti i samotné přítomnosti. Tyto ženy se dostávají mimo zorný úhel širší veřejnosti. Mediální marginalizace seniorek, ať již v podobě jejich nepřítomnosti v médiích, nebo prostřednictvím stereotypních obrazů, tak konstruuje představu společnosti, kde jsou stárnoucí ženy nepodstatné (Ellison 1999).

Konstrukce „problému starých žen“

Ekonomické nerovnosti, absence seniorek v médiích či vyšší pravděpodobnost ztráty partnera jsou pouze dílčími prvky znevýhodnění žen ve stáří. Stárnoucí ženy bezpochyby

musí čelit řadě nerovností reflektujících jejich předchozí genderované životní biografie i současná očekávání. Zdůrazňování pouze negativních aspektů zkušenosti seniorek může být ale snadno dvousečné. Gibson (1996) v této souvislosti hovoří o existenci „problému starých žen“, jehož přítomnost v gerontologickém a feministickém diskursu je právě produktem snahy poukázat na znevýhodněné postavení žen. Gibson nepopírá, že by ženy byly ve stáří znevýhodněné. Zároveň ale tvrdí, že zaujatost pouze negativními rysy vedla k zneviditelnění pozitivních aspektů stárnutí. Důraz na znevýhodnění žen podle ní vedl jak k homogenizaci ženské zkušenosti stárnutí, tak k její devalvací jako něčeho, co může být rovněž zdrojem síly a uspokojení. Ženy jsou v teoriích stárnutí často konstruované jako „ty druhé“. Jejich odchýlení se od normativního (rozuměj mužského) modelu tak snadno vedlo k tomu, že jejich zkušenost byla patologizována. Gibson (1996: 436–437) ukazuje, jakým způsobem byly v gerontologických diskurzech některé zdánlivě pozitivní aspekty stárnutí u žen přeznačeny, aby se jevíly jako znevýhodňující. Například vyšší délka dožití u žen byla často popisována jako nevýhoda a delší život žen jako sociální problém. Podobně i menší prevalence závažných onemocnění u žen v porovnání s muži byla popisována jako odchylka žen, aniž by si vědci kladli otázky po tom, proč je výskyt těchto nemocí u mužů vyšší.

Klasickým příkladem konstrukce ženské zkušenosti (ne) stárnutí jako odchylující se od ideální normy je případ medikalizace menopauzy. Menopauza představuje zkušenost, která je vlastní ženskému tělu a vymyká se představám „zdravého“ těla, které bylo v medicínském diskursu tradičně konstruováno jako implicitně mužské (Lee 1998). Reprezentace menopauzy v médiích se často obrací na obrazy nemoci, deprese a potřeby léčení (více například Martin 1989, Marshall a Katz 2006). Studie zabývající se konkrétním vnímáním menopauzy ženami ale ukazují mnohem pozitivnější obraz (Granville 2000, Ussher 2006)³. Medikalizace menopauzy je jen jedním případem konstrukce ženské zkušenosti stárnutí jako odchylující se. Kerekuła (2007) tento proces popisuje jako „othering“ (fungovat neustále jako ta druhá). Namísto zdůrazňování heterogenity ženské zkušenosti stárnutí jsou ženy neustále poměřovány se zkušeností mužskou, která je podobně homogenizována a vždy přítomna jako nevyřčený ideál. Tento proces tak nutně vede k tomu, že je ženská zkušenost problematizována.

Konstrukce „problému starých žen“ často vedla k nadměrnému soustředění se na negativní aspekty stárnutí žen. Například zmíněná zkušenost ovdovění bývá příliš často popisována pouze pomocí negativních důsledků. Je tak redukována pouze na problém, který je navíc vnímán izolovaně mimo kontext dalších událostí a aspektů, jež ženu provázely v minulosti a které značně ovlivňují její život po ztrátě partnera (Gibson 1996). Ovdovění má svoji historii. Je to proces, který je spojen s konkrétním jedincem a odehrává se v kontextu určité rodiny a komunity (Chambers 2000). Davidson (2001) například na základě výpovědí svých in-

formantek popisuje vdovství jako období, které ženám přináší nový druh svobody, jehož se jim v důsledku genderových očekávání v rámci partnerského vztahu nedostávalo. Ženy se v její studii vyhýbaly vstupu do dalších manželství nebo trvalých partnerství proto, že se nechtěly znovu podřizovat genderovým očekáváním, která na ně byla v souvislosti s jejich pečovatelskou rolí v minulosti kladena. Slovy Davidson (2001: 311) „nebyly připravené vzdát se svobody a nezávislosti, kterých si užívaly, když byly samy“. Studie Davidson ukazuje další roviny života žen ve stáří poukazem na potenciál stárnutí přinášet s sebou nové zkušenosti, které mohou být pro ženy v mnoha ohledech osvobozující nebo obohacující. Zdůrazňování pouze nerovností a negativních aspektů zkušenosti stárnoucích žen může snadno vést k ignorování schopností starších žen a pozitivních aspektů jejich stárnutí (Feldman a Poole 1999). V následující části se pokusím způsob konstrukce „problému starých žen“ demonstrovat na konkrétním příkladu tematizace ženské zkušenosti fyzického stárnutí. Ta byla tradičně zobrazována optikou negativních aspektů spojovaných s rozdílnými genderovými normami a vztahováním se k vlastní tělesnosti. Fyzické stárnutí lze považovat za jeden z nejčastěji uváděných „problémů starých žen“, částečně rovněž kvůli stereotypnímu spojování žen s tělesností. Tento dílčí příklad ilustruje limity tohoto přístupu a zároveň ukazuje na možnost alternativních pohledů, které přinášejí mnohem ambivalentnější uchopování znevýhodnění žen ve stáří.

Dvojitý standard nebo volnější měřítko?

Přístup k fyzickému stárnutí žen představuje příklad, který dobře ilustruje, jak je zkušenost stárnutí u žen často problematizována i přesto, že je možné najít i alternativní pohledy poukazující naopak na její pozitivní aspekty. Fyzické příznaky stárnutí u žen jsou nejčastěji dávány do kontextu genderových norem vztahujících se k ženskému vzhledu. Susan Sontag (1979) ve svém slavném eseji hovoří o dvojitěm standardu stárnutí. Příznaky stárnutí jsou podle ní v důsledku genderových očekávání a norem femininity vnímány odlišně u mužů a u žen. Na rozdíl od mužů, jejichž identita a vyžadované přednosti nejsou stárnutím nijak ohroženy, se ženy dostávají do situace, která pro ně činí stárnutí bolestivým. Nejenže jsou ženy jako „staré“ vnímány mnohem dříve, jejich stárnutí je rovněž odlišně posuzováno a sankcionováno. Těsné spojení ideálů femininity s péčí o vlastní zevnějšek a atraktivitou, úzce asociovanou především s mládím, vede podle Sontag k tomu, že ženy prožívají své stárnutí s pocity hanby a studu. Tělo stárnoucí ženy má být na rozdíl od mužského skryto. Vyšší věk je něco, co se tají, co ženu ponižuje a činí ji asexuální. Představa dvojitěho standardu stárnutí našla ve feministickém myšlení značnou odezvu.⁴ Negativní vnímání fyzického stárnutí samotnými ženami potvrzují i některé empirické studie. Hurd (2001) například popisuje zklamání žen nad svými stárnoucími těly a jejich označování za pouhé vězení. Negativní vnímání stárnoucího ženského těla je navíc upevnováno konzumní kulturou, která posiluje důraz na mládí

a atraktivitu a zároveň devaluje stárnutí jako nevídanou připomínku lidské konečnosti (více například Featherstone 1991, Featherstone a Hepworth 1991).

Práce Susan Sontag je klasickým příkladem zhmotnění fyzického stárnutí jako dalšího „problému starých žen“. Ten je o to markantnější, že jeho problematičnost je konstruována v protikladu k vnímání stárnutí u mužů, jež je skutečným standardem, zatímco ženy opět zaujímají jen místo těch druhých. Při uvažování o roli fyzických známek stárnutí v životě žen a jejich souvislosti s genderovými očekáváními se ale objevují i alternativní pohledy, které premisy této představy převrací. Můžeme dokonce najít empirické studie, jež představu dvojitého standardu stárnutí vyvracejí. Některé výzkumy ukazují, že ženy se v porovnání s muži necítí být staršími (Logan et al. 1992). Studie Öberga a Tornstama (1999) dokonce poukazuje na to, že spokojenost s vlastním tělem ve stáří roste a že ženy ve vyšším věku vykazují v porovnání s mladšími ženami mnohem větší spokojenost se svým zevnějškem. Tyto studie jsou důkazem toho, že pohled na ženy, které jsou stárnutím svého těla pouze frustrované, je zjednodušující. Nesnažím se přitom tvrdit, že ženy fyzické známky stárnutí nevnímají s obavami. Je ale potřeba zasadit tuto zkušenost do kontextu způsobů, kterými ženy vyjednávají své genderové role. Význam fyzického stárnutí pak může nabývat mnohem ambivalentnějších významů. Ussher (2006: 146–151) tuto ambivalentnost ilustruje na výpovědích konkrétních stárnoucích žen, které se díky svému věku začínaly vzdalovat dominantním ideálům feminity. Tyto ženy si této skutečnosti byly velice dobře vědomy. Některé z nich projevovaly znepokojení nad tím, že již nejsou vnímány jako atraktivní pro muže. Z viditelných sexuálních objektů se stávaly doslova neviditelnými. Na druhou stranu byla ale tato neviditelnost poctívána také pozitivně. Vymanění se z objektivizace znamenalo také osvobození se z řady genderových očekávání, která na ně byla v minulosti kladena. Tyto ženy pociťovaly osvobození od nedostizných ideálů ženské krásy, zároveň jim jejich situace dodávala sebejistotu v zaměstnání, kde již nebyly vnímány jako sexuální objekty a nemusely tak čelit zpochybňování své autority.

Výše uvedené studie ukazují, že stárnutí může naopak pro ženy představovat prostředek, jak se volnějším způsobem vztahovat k genderovým normám a očekáváním. Řada studií (Marhánková 2008, Öberg a Tornstam 1999, Tunaley et al. 1999) ukazuje, že se ženy ve stáří odvolávají na mnohem méně vyhraněné normy feminity. Studie Tunaley et al. (1999) například upozorňuje na to, že ačkoliv se starší ženy stále snaží přizpůsobit určitým ideálům krásy, stárnutí jim poskytuje prostředek vymezení se vůči očekáváním ohledně svého těla a jeho vyšší akceptování. Tyto ženy se díky svému věku cítily být osvobozené od očekávání vybízejících k neustálým dietám a zaujatosti vlastním vzhledem. Vyšší věk tak může působit rovněž jako prostředník k otevření prostoru pro definování vlastní tělesnosti v měřítkách, která jsou méně svazující. Faicloth (2003) v této souvislosti tvrdí, že to mohou být právě předsudky vůči stárnoucím

ženským tělům, jež mohou sloužit jako zdroj pro konstruování svobodnějšího vyjádření vlastní tělesnosti.

Vnímání fyzického stárnutí u žen je pouze jedním z příkladů, které ilustrují dvojznačnost aspektů, které byly po dlouhou dobu definovány jen jako „problém starých žen“. Ukazuje přitom na potenciál stárnutí otevírat prostor, kde mohou být genderové normy a očekávání novým způsobem redefinovány. Zjednodušující pojmání fyzického stárnutí jako zkušenosti, která má pro ženy v důsledku vzdalování se od dominantních ideálů feminity pouze negativní konotace, může snadno ignorovat skutečnost, že to může být právě toto vzdalování se, jež může ženám poskytovat prostředek, jak vztah ke svému tělu definovat v nových, volnějších měřítkách.

Genderová znevýhodnění ve stáří – sčítání nebo odčítání?

Úvahy o marginalizaci a nerovném postavení starších žen často vycházejí z teorií tzv. dvojitých rizik (double jeopardy), které předpokládají, že znevýhodněné pozice se vzájemně posilují. Genderové nerovnosti se tak ve stáří ještě zhoršují kvůli zařazení žen do další společensky znevýhodněné skupiny. Předsudky vůči oběma skupinám se pak spojují a zvyšují nerovné postavení jednotlivců. Představa dvojitých rizik byla často kritizována především pro svůj zjednodušující pohled na fungování mocenského systému. Hypotéza dvojitého rizika předpokládá, že tyto struktury se jednoduše sčítají (Krekula 2007). Ve značně zvládnutě podobě bychom tak mohli tvrdit, že starší ženy jsou dvakrát více znevýhodněné než mladší muži a pouze jednou tak znevýhodněné jako muži staří. Vzájemné působení mezi marginalizovanými pozicemi ale ve skutečnosti nabývá mnohem komplexnějších podob. Butler (2003) v této souvislosti volá po pohledu, který by byl schopný zachytit vzájemnou provázanost jednotlivých forem útlaku, aniž by je od sebe separoval nebo hierarchizoval. „Je jasné, že jak začneme vyjmenovávat rozmanité druhy útlaku, automaticky předpokládáme, že existují samostatně, jeden po druhém podél horizontální osy a nebereme v úvahu jejich konvergenci v sociální oblasti“ (tamtéž: 31). Stejně tak budeme narážet, pokud se pokusíme sestavit vertikální model, který bude jednotlivé formy útlaku řadit podle jejich zásadnosti. Vzájemně se protínající rozdíly nelze hierarchizovat ani jednoduše sčítat (Butler 2003).

Na podobné obtíže naráží i teorie kumulace výhod a nevýhod (cumulative (dis)advantage). Ta tvrdí, že jednotlivci (či skupiny), kteří jsou znevýhodněni na počátku svého životního cyklu, kumulují tyto nevýhody během dalších fází života, takže jsou ve stáří vystaveni větší nerovnostem. Ti, kteří byli naopak během svého předchozího života privilegováni, budou z těchto privilegií těžit i ve stáří, kdy se jejich postavení zhorší. Aplikace této teorie na vzájemné prolínání genderu a stárnutí by tak znamenala jasné znevýhodnění žen. V některých aspektech premisy teorie kumulace (ne)nevýhod fungují velice dobře. Ženy skutečně z důvodu své předchozí biografie musí ve stáří čelit řadě

znevýhodnění, jež jsou přímým důsledkem jejich předchozího nerovného postavení například na trhu práce nebo specifických genderových očekávání. Na druhou stranu ale tento přístup zjednodušuje vzájemné působení jednotlivých forem z(ne)výhodnění, jejichž prolínání může mít odlišné významy a dopady v závislosti na měnících se kontextech. Data vztahující se k životu ve stáří ukazují, že představa mužů, kteří těží ze svých předchozích výhod, je nejen zjednodušující, ale především chybná. Často jsou to především genderové normy a očekávání, jež muže ve stáří znevýhodňují. Například genderová dělba práce, která se v mnoha ohledech podílí na posilování genderové nerovnosti a znevýhodnění žen, může ve stáří působit opačným účinkem. Ten se přitom zásadně projevuje především po ztrátě partnera/ky, která byla paradoxně po dlouhou dobu konstruována jako klasický „problém starých žen“. Studie zaměřující se na život mužů po ovdovění dokazují, že jsou to právě muži, kdo jsou kvůli genderové dělbě práce znevýhodněni. Utz et al. (2004) pak na svém výzkumu ukazují, že muži se po ovdovění musí vyrovnávat se značným navýšením času stráveným domácími pracemi, zatímco u žen tento čas klesá a navíc se jim v porovnání s muži dostává větší asistence od příbuzných. Gibson (1996: 439) dále naznačuje, že ženy naopak mají určitou výhodu v tom, že jejich genderová role vyžaduje rozvíjení schopností, které je lépe vybavují pro život bez partnera. Konkrétní přesvědčení žen o tom, že jsou naopak po ztrátě partnera zvýhodněny v porovnání s muži zažívající stejnou životní situaci, potvrzují i empirické studie (Krekula 2007). Muži jsou po ovdovění nuceni čelit rutinním pracím, které jsou stále ve společnosti vnímány jako podřadné a kterým se do této doby vyhýbali. Některé studie dokonce poukazují na to, že tato situace může být příčinou horšího fyzického a duševního zdraví ovdovělých mužů v porovnání s ženami (Blieszner 1993). Ženy vlivem genderových rolí a očekávání, která na ně byla kladena během jejich předchozího života, také ve stáří operují lepšími sociálními sítěmi, jsou schopnější navazovat a udržovat intimní přátelství a disponují tak ve stáří lepšími zdroji sociální interakce i pomoci (de Jong Gierveld 2003, Lee 1998: 153).

Je paradoxní, že to může být naopak relativní zvýhodnění během předchozí životní biografie, které pak může vést k posílení marginalizace. Ti, kteří měli v minulosti moc, mohou být její ztrátou překvapeni a zaskočeni nejvíce. Pohled na stárnoucí muže tak zřetelně ukazuje na potenciál stárnutí převracet dosavadní mocenské vztahy (Calasanti a Slevin 2001). Studie Russela (2007) dokonce naznačuje, že ženy jsou ve stáří díky předchozím genderovým očekáváním schopny udržovat silnější zdroje moci a autority. Silná asociace mužské genderové role s trhem práce může vést ve stáří k tomu, že ztrácí původní zdroje své identity a autority. Odchod do soukromé sféry, která je tradičně konstruována jako doména žen, pak může vést k tomu, že muži jen obtížně vyjednávají svou novou pozici. Russel dále tvrdí, že ženy naopak v této situaci získávají silnější postavení.

V kontextu těchto studií je jen obtížné jednoznačně tvrdit, že ženy by byly ve stáří a priori znevýhodněny kvůli své předchozí genderované biografii. Může to být naopak právě gender, jenž sice v minulosti muže zvýhodňoval, ale který může vést ve stáří k vytvoření nových nerovností. Muži se v průměru dožívají nižšího věku, více trpí chronickými chorobami a častěji také umírají na závažné choroby, jako jsou například srdeční příhody. I tato skutečnost má přitom možné vysvětlení v genderových normách a očekáváních. Potlačování emocí, nižší míra akceptace verbalizace vlastních obtíží a vyšší akceptace rizikového chování, distance od pečovatelské role, která je mimo jiné spojená s podporou získávání znalostí zdravotních problémů, přispívají k tomu, že ženy sice častěji navštěvují lékaře, ale muži umírají dříve (Turner 1995: 109). Je tak ironií, že je to právě „dobré“ hraní genderových rolí, které může muže o jejich kumulované výhody ve stáří připravit (King 2005: 66).

Věk jako organizační princip společnosti

Zjednodušující pohled na genderové nerovnosti ve stáří a zdůrazňování negativních aspektů každodennosti starých žen je produktem nedostatečného uchopení vzájemného vztahu genderu a věku jako dvou charakteristik, které nefungují paralelně, ale jsou naopak vzájemně propojené. První pokusy začlenit gender do teorií věnujících se stárnutí byly ovlivněny především snahou reagovat na jejich dřívější nedostatky související zejména s absolutní neviditelností žen. Ženy se často objevovaly jen v pozici odchylek od normy, kterou tvořili muži střední třídy. Vyšší nemocnost, život po smrti partnera, ale i vyšší délka dožití byly vnímány jako problém a dostávalo se jim pozornosti především proto, že se jimi ženy odlišovaly od dominantního „mužského“ modelu stárnutí (Gibson 1996). Podle McMullin (1995) odrážela tato neviditelnost žen v sociologických teoriích stárnutí a konstrukce jejich zkušenosti na základě odchylek a potencionálních problémů širší mocenskou nerovnost, která se promítla i do teoretického uvažování. Postavení mužů v sociální struktuře se odrazilo i v množství pozornosti, která jim byla věnována při teoretických úvahách. Prvotní snaha o začlenění genderu do sociologických teorií stárnutí tak byla motivována především snahou zviditelnit ženy jako sociální skupinu.

Takový krok byl logickou reakcí na absenci žen v sociologických teoriích, mohl být ale jen prvním krokem ke skutečnému uchopení vztahu genderu a stárnutí. Problémem takových pokusů bylo, že gender byl brán pouze jako další proměnná, aniž by s ním bylo počítáno jako s důležitým prvkem sociální organizace, jehož strukturální charakter zasahuje do všech sfér života. Začlenění genderu bylo často zaměřováno za pouhé zahrnutí žen do výzkumů, které byly původně prováděné na mužích, aniž by byl gender jako kategorie dále tematizován. Výsledkem byla značně omezená konceptualizace genderu, která nebyla schopná zachytit gender jako produkt neustálého vyjednávání na všech úrovních sociální organizace společnosti (Calasanti a Slevin 2001: 33–35).

Podobný proces probíhal i v rámci feminismu. Věk jako princip sociální organizace byl často opomíjen a stárnoucí ženy byly ve feministických úvahách neviditelné⁵. Se současným důrazem na intersekcionalitu jednotlivých forem oprese přichází na řadu i věk. Jak ale upozorňují Calasanti at al. (2006: 13), věk je příliš často uváděn jen v rámci „et cetera“ listu nerovností. Současné uchopování nerovností si žádá přístup, který bere v potaz komplexitu jednotlivých identit. Vyjmenování kategorií, jako je gender, třída, věk či sexuální orientace, se podle těchto autorů stává pouhou formalitou, jež tuto komplexitu sice bere v potaz, ale dále s ní nepracuje. Zásadním nedostatkem v případě věku je přitom nedostatečné tematizování toho, jak věk konkrétně zasahuje do této identity a individuálních zkušeností a zároveň způsobů, jakým se věk prolíná s dalšími dimenzemi, jako je gender, třída či etnicita. Věk je především organizačním principem, který definuje mocenské vztahy mezi jednotlivými skupinami. Nemůžeme o něm uvažovat pouze jako o kategorii posilující jiné nerovnosti. Věk je potřeba teoretizovat jako specifickou sociální lokaci, která s sebou přináší kvalitativně odlišná společenská očekávání i životní zkušenost. Stárí tak nemůžeme uchopovat pouze jako doplněk předešlého životního cyklu, jež lze jednoduše popsat součtem předešlých nerovností (Calasanti et al. 2006).

Gender a věk nemohou být v rámci uvažování o individuální zkušenosti brány jako oddělitelné systémy. Laz (2003) v této souvislosti činí paralelu mezi způsoby konstruování genderu a obsahů kategorie stárí. Odvolává se přitom na práci West a Zimmermana (1987) a jejich koncept „dělání genderu“. Ti tvrdí, že gender není individuální vlastností jednotlivců, ale že má spíše procesuální charakter. Gender tak již není vnímán jako proměnná či role, ale jako produkt jednání. Konkrétní obsah genderu je podle nich neustále významňován v rámci interakcí a v kontextu institucionálních a sociálních struktur. Gender tak „není jednoduše aspektem toho, čím jedinec je, ale spíše je to něco, co člověk dělá neustále a v interakci s ostatními“ (Ibid: 140). Laz (2003) aplikuje tento přístup i na věk a tvrdí, že věk je, podobně jako gender, něčím, co neustále děláme. I ve chvílích, kdy vědomě svůj věk do interakcí nevnašíme (nebo chcete-li ve chvílích, kdy jej „neděláme“), je samotnou interakcí a naší akcí významňován, a to i v kontextech, kde se zdánlivě může zdát, že věk žádnou roli nehraje. Podobně jako se nemůžeme vyhnout „dělání“ genderu v prostředí, kde kategorie pohlaví slouží jako prostředek diferenciací lidí, nelze se ani odpoutat od performance věku ve společnostech, kde je věk kritériem klasifikace. Věk přitom nemusí být vždy tou nejvíce vyčnívající charakteristikou. V některých kontextech se dokonce jeho role může zdát minimální, přesto je podle Laz vždy přítomný ve způsobu, jakým na sebe nahlížíme, v institucích i v jednotlivých interakcích.

„Dělání věku“ a „dělání genderu“ přitom nemůže probíhat odděleně, ale vždy současně a provázaně. Být ženou znamená především být ženou určitého věku, životní biografie, socioekonomického statusu, etnicity, sexuální orientace. Ačkoliv tento seznam může na první pohled půso-

bit jako klasický „et cetera“ list, v reálných situacích jsou to právě tyto jednotlivé charakteristiky, které ve vzájemné závislosti utvářejí podobu konkrétní životní zkušenosti a identity, ale také společenských norem a očekávání, která jsou na jejich nositele kladena. Jak poznamenávají Ginn a Arber (1995: 13): „Nemůžeme předpokládat, že genderové vztahy zůstávají statické po celý životní cyklus, protože životní přechody, normy založené na věku a fyzické změny ovlivňují způsob, jakým jsou genderové role konstruovány a jak je genderová identita prožívána“. Představa stabilních genderových rolí a identit spolu s přesvědčením, že stárí pouze znásobuje znevýhodnění daná genderem, byla příčinou mnohých zjednodušení, na která jsem se pokoušela v této práci upozornit. Jednou z velkých otázek feminismu a studia genderu by proto mělo být zmapování způsobů, jakým je gender „dělán“ v kontextu stárnutí. V následující části se proto budu detailněji věnovat jednotlivým příkladům, které se snaží o zachycení mechanismů, jakými stárnutí vstupuje do samotného vyjednávání a utváření genderové identity.

„Dělání genderu“ v kontextu stárnutí

Studie zaměřující se na vztah genderu a stárnutí často ukazují na potenciál stárnutí výraznou měrou ovlivňovat „dělání“ genderu, vztahování se k němu i způsob, jakým jsou jednotlivci jako genderované osoby vnímáni. Meadows a Davidson (2005) ve svém výzkumu ukazují, jak se muži kvůli svému stárí začínají ve svých očích i v očích okolí (především pak jiných mužů) vzdalovat od ideálů hegemonní maskulinity. Ideály maskulinity, ve které dominuje mládí, důraz na aktivitu, potenci a samostatnost posouvají staré muže směrem k představám femininity. Muži ve zmiňované studii si byli své situace vědomi a používali řadu strategií, jak svůj gender redefinovat. Meadows a Davidson na případech svých informátorů ukazují, že i ti, kdo v minulosti zastávali privilegované mocenské postavení, jsou ve stárí stavěni do pozice, která je nutí toto postavení vyjednávat novým způsobem. Ideály hegemonní maskulinity staví na předpokladech, které jsou se stárím často v rozporu. Stárnutí v řadě případů u mužů zdůrazňuje rysy, jež jsou tradičně vnímány jako femininní. Stárnoucí muži se tak stávají dalšími „druhými“. Hearn (1995) ale poukazuje na to, že vzdalování se od ideálů maskulinity nemusí pro muže v žádném případě znamenat frustrující zkušenost. Naopak naznačuje, že je to právě tato situace, která jim může umožnit „dělání“ genderu mimo rámec dominantních forem maskulinity, které mohou být některými z nich pocítovány jako příliš restriktivní. Hearn tak naznačuje, že stárnutí otevírá prostor pro svobodnější nebo přinejmenším méně svazující vyjednávání vlastní genderové identity.

Stárí představuje období, které zásadním způsobem redefinuje některé role, které byly donedávna nedílnou součástí vlastní každodennosti i procesu „dělání“ genderu. Odchod do důchodu či ztráta partnera/ky ve stárí jsou tranzicemi, které výrazně zasahují do dosavadního uspořádání a conceptualizace genderových rolí. Některé genderové role a oče-

kávání se stávají méně vyhraněné v souvislosti s potřebou nově redefinovat genderové vztahy například v důsledku rostoucí závislosti na pomoci druhých. Silver (2003) tak dokonce hovoří o tom, že stáří s sebou přináší tendenci k androgynii, kde se potřeba genderové polarizace oslabuje. Jako mnohem důležitější faktor se podle ní objevuje marginalizace na základě skupinové příslušnosti ke „starým“, která vede k tomu, že je genderová kategorizace nahrazena binární opozicí založenou na věku. Silver (2003: 393) tak dokonce uvažuje o tom, že degendering ve stáří má potenciál vytvořit prostředí oslabující nerovnosti ve společnosti. Je si ale zároveň dobře vědoma, že takové uspořádání je myslitelné pouze v situaci, kdy věk nezakládá jiné formy dominance.

Představa androgynie ve stáří je spíše vyhraněnou formou uvažování o vztahu mezi genderem a věkem. Jiní autoři poukazují na to, že „dělání“ genderu je celoživotním projektem, který je navíc podporován i vědou ve formě například hormonální „léčby“ menopauzy či léků zajišťujících potenci, jež znovu zpřítomňují stárnoucí těla jako těla sexuální (Marshall a Katz 2006). I přesto ale úvahy o degenderizaci ve stáří poukazují na nutnost uvažovat o genderu a věku ve vzájemné závislosti. Představa androgynie, stejně tak jako studie mapující potřebu nově vyjednávat podobu maskulinity a femininity ve stáří, ukazují na proměnlivost genderových rolí a identit v kontextu stárnutí. Nejde přitom pouze o jednosměrný proces. Gender sám výraznou měrou ovlivňuje způsoby, jakými je stáří prožíváno, jaké významy jsou mu připisovány, i zdroje, jakými jednotlivci disponují. Vzájemný vztah mezi genderem a věkem tak nelze zjednodušeně pojímat jen jako prostý součet dvou oddělitelných kategorií. Stáří je obdobím, které je přímo závislé na předchozí životní biografii, která je genderovaná. Zároveň ale samo o sobě přináší potřebu genderové role novým způsobem redefinovat. Jak jsem se pokoušela ukázat, tento proces může dokonce vést k novým druhům nerovností. Ty mohou být paradoxně důsledkem genderových uspořádání, která jednotlivce v jeho předchozí životní biografii zvýhodňovala.

Závěr

Je snad až příliš banální konstatovat, že stárnutí je zkušeností, jež je neoddelitelná od naší předchozí životní biografie. Tato životní biografie je rovněž biografií genderovanou. Jak jsem se pokoušela ukázat, tato skutečnost do značné míry ovlivňuje zdroje, se kterými ve stáří disponujeme, stejně tak jako například kvalitu našeho zdraví či vztahy s okolím. Odlišné genderové normy a očekávání zároveň výraznou měrou ovlivňují významy, které jsou samotnému stárnutí připisovány. Tato skutečnost často vedla k tomu, že stárnutí bylo na základě genderu vnímáno jako a priori problematické právě pro ženy. V této práci jsem se snažila poukázat na existenci konstrukce „problému starých žen“. Ačkoliv jsou ženy v mnoha ohledech ve stáří znevýhodněné, přístup ke stárnutí jako k ženskému problému ignoruje komplexitu této zkušenosti a zanedbává její možná pozitivita. Na příkladu vnímání fyzického stárnutí u žen, kte-

ré je často předkládáno jako typický „problém starých žen“ spojovaný právě s odlišnými genderovými normami, jsem se snažila poukázat na zjednodušení, jichž se pohled pracující s apriorní problematizací ženského stárnutí dopouští. Přístupy zdůrazňující jednosměrné posilování genderových nerovností ve stáří ignorují komplexní vztah mezi genderem a věkem. Představy dvojitých rizik a kumulace výhod a nevýhod upozorňují na nutnost dívat se na nerovnosti ve vztahu k dalším formám znevýhodnění. Zároveň se ale často dopouštějí zjednodušení vycházejících z předpokladu, že tato znevýhodnění jsou relativně stabilní a že se v průběhu životního cyklu či v kontextu jiných kategorií nemění. Věk přitom představuje organizační princip, který sám do vyjednávání genderu zasahuje a, jak jsem se pokoušela ukázat v této práci, může dokonce přispívat k redefinici původních mocenských vztahů. Původní mechanismy znevýhodňující ženy (například genderová dělba práce) mohou v tomto novém kontextu naopak působit jako prostředek jejich zvýhodnění. Domnívám se proto, že úvahy o vztahu genderu a věku si žádají jejich tematizaci ne jako paralelních kategorií, ale jako vzájemně se protínajících organizačních principů.

Literatura

- Arber, S., Ginn, J. 1991. *Gender and Later Life. A Sociological Analysis of Resources and Constraints*. London: Sage Publications.
- Balkwell, C. 1981. „Transition to Widowhood: A review of the Literature.“ *Family Relations*, Vol. 30, No. 1: 117–127.
- Biggs, H. 2002. „The Ageing Body.“ Pp. 167–184 in Evans, M., Lee E. *Real Bodies. A Sociological Introduction*. Houndmills: Palgrave.
- Blieszner, R. 1993. „A Socialist-feminist Perspective on Widowhood.“ *Journal of Ageing Studies*, Vol. 7: 171–182.
- Browne, C. V. 1998. *Women, Feminism and Ageing*. New York: Springer Publishing Company.
- Butler, J. 2003. *Trampoty s rodem*. Bratislava: Aspekt.
- Calasanti, T. M., Slevin, K. F. 2001. *Gender, Social Inequalities, and Ageing*. Walnut Creek: Altamira Press.
- Calasanti, T. M., Slevin, K. F., King N. 2006. „Ageism and feminism: From ‚et cetera‘ to center.“ *NSWA Journal*, Vol. 18, No. 1: 13–30.
- Chambers, P. 2000. „Widowhood in Later Life.“ Pp. 127–148 in Bernard, M., Phillips J., Machin L., Harding Davies V. *Women Ageing. Changing Identities, Challenging Myths*. London: Routledge.
- Copper, B. 1997. „The View from over the Hill.“ Pp. 121–135 in Pearsall, M. *The Other Within Us. Feminist Exploration of Women and Ageing*. Colorado: Westview Press.
- Davidson, K. 2001. „Late Life in Widowhood, Selfishness and New Partnership Choice: A Gendered Perspective.“ *Ageing and Society*, Vol. 21: 297–317.
- De Jong Gierveld, J. 2003. „Social Networks and Social Well-Being of Older Men and Women Living Alone.“ Pp. 95–111 in Arber, S., Davidson K., Ginn J. *Gender and Ageing*. Maidenhead: Open University Press.

- Delbes, C., Gaymu, J., Chimere-Dan, O. 2002. „The Shock of Widowhood on the Eve of old Age: Male and Female Experiences.“ *Population*, Vol. 57: 885–913.
- Elisson, A. 1999. „Policy's black box: mass media, women and ageing.“ Pp.17–36 in Poole, M., Feldman, S. *A certain age. Women growing older*. St. Leonards NSW: Allen & Unwin.
- Faithcloth, C. A. 2003. „Different Bodies and the Paradox of Aging: Locating Aging Bodies in Images and Everyday Experience.“ Pp. 1–29 in Faithcloth, C. A. *Aging Bodies*. Walnut Creek: Altamira Press.
- Featherstone, M. 1991. „The Body in Consumer Culture.“ Pp. 170–196 in Featherstone, M., Hepworth, M., Turner B. S. *The Body*. London: SAGE Publications.
- Featherstone, M., Hepworth, M. 1991. „The Mask of Ageing and the Postmodern Life Course.“ Pp.170–186 in Featherstone, M., Hepworth, M., Turner B. S. *The Body*. London: SAGE Publications.
- Feldman, S., Poole, M. 1999. „Positioning older women.“ Pp. 3–17 in Poole, M., Feldman, S. *A certain age. Women growing older*. St. Leonards NSW: Allen & Unwin.
- Gibson, D. 1996. „Broken Down by Age and Gender: The Problem of Old Women' Redefined.“ *Gender and Society*, Vol. 10, No. 4: 433–448.
- Ginn, J., Arber, S. 1991. „Gender, Class and Income Inequalities in Later Life.“ *The British Journal of Sociology*, 42(3): 369–396.
- Ginn, J., Arber S. 1995. „Only Connect“: Gender Relations and Ageing.“ Pp.1–15 In Arber, S., Ginn J., *Connecting Gender and Ageing*. Buckingham: Open University Press.
- Granville, G. 2000. „Menopause. A Time of Private Change to a Mature Identity.“ Pp. 74–93 in Bernard, M., Phillips J., Machin L., Harding Davies V. *Women Ageing. Changing Identities, Challenging Myths*. London: Routledge.
- Hearn, J. 1995. „Imaging the Aging of Men.“ Pp. 97–115 in Featherstone M., Wernick A. *Images of Aging: Cultural Representation of Later Life*. London: Routledge.
- Hoonard van den, D. K. 1997. „Identity Foreclosure: Women's Experience of Widowhood as Expressed in Autobiographical Account.“ *Aging and Society* Vol. 17: 533–551.
- Hurd Clarke, L. 2001. „Older Women's Bodies and the Self: The Construction of Identity in Later Life“. *The Canadian Review of Sociology and Anthropology*, Vol. 38, No. 4: 441–464.
- Jones, J., Pugh, S. 2005. „Ageing Gay Men: Lessons from the Sociology of Embodiment.“ *Men and Masculinities*, Vol. 7, No. 3: 248–260.
- King, N. 2006. „The lengthening list of oppressions: Age relations and the feminist study of inequality.“ Pp. 47–75 in Calasanti, T. M., Slevin, K. F. *Age matters*. New York: Routledge.
- Krekula, C. 2007. „The Intersection of Age and Gender: Re-working Gender Theory and Social Gerontology.“ *Current Sociology*, Vol. 55, No. 2: 155–171.
- Laz, C. 2003. „Age Embodied.“ *Journal of Aging Studies*, Vol. 17, No. 4: 503–519.
- Lee, C. 1998. *Women's Health*. London: SAGE Publications.
- Logan, J. R., Russel, W., Spitze, G. 1992. „As Old as You Feel: Age Identity in Middle and Later Life.“ *Social Forces*, Vol. 71, No. 2: 451–467.
- Marhánková Hasmanová, J. 2008. „No co, tak je mi šedesát pět let“ – vztah žen k viditelnému fyzickému stárnutí.“ *Sociální studia*, Vol.5, No. 1:35–55.
- Martin, E. 1989. *The Woman in the Body*. Boston: Beacon Press.
- Marshall, B. L., Katz, S. 2006. „From androgyny to androgens: Resexing the ageing body.“ Pp. 75–99 in Calasanti, T. M., Slevin, K. F. *Age matters*. New York: Routledge.
- McMullin, J. 1995. „Theorizing Age and Gender Relations.“ Pp. 30–42 in Arber, S., Ginn, J. *Connecting Gender and Ageing*. Buckingham: Open University Press.
- Meadows, R., Davidson, K. 2006. „Maintaining manliness in later life: Hegemonic masculinities and emphasizes femininities.“ Pp. 295–313 in Calasanti T. M., Slevin K. F. *Age matters*. New York: Routledge.
- Öberg, P., Tornstam, L. 1999. „Body Images among Men and Women of Different Ages.“ *Aging and Society*, Vol. 19: 629–644.
- Russel, C. 2007. „What do older women and men want? Gender differences in the 'lived' experience of ageing.“ *Current Sociology*, Vol. 55, No. 2: 173–192.
- Sedláková, R. 2007. *Může být stáří krásné? Analýza obrazů seniorů a stáří ve vybraných periodických*. Dostupné na: <http://www.spvg.cz/default.asp?id=5> (naposledy navštíveno 6. 8. 2008).
- Silver, C. B. 2003. „Gendered Identities in Old Age: Toward (de)gendering.“ *Journal of Aging Studies*, Vol. 17: 379–397.
- Sokačová, L. et al. 2005. *Reprezentace seniorů a seniorek v médiích*. Praha: Gender Studies, o. p. s.
- Sontag, S. 1979. *The Double Standard of Ageing*. Dostupné na: <http://www.mediawatch.com/wordpress/?p=33>, (naposledy navštíveno 15. 8. 2006).
- Tunaley, J. R., Walsh, S., Nicolson, P. 1999. „I'm not bad for my Age“: The Meaning of Body Size and Eating in the Lives of Older Women.“ *Ageing and Society*, Vol. 19: 741–759.
- Turner, B. S. 1995. *Medical Power and Social Knowledge*. London: SAGE Publications.
- Ussher, J. M. 2006. *Managing the monstrous feminine*. London: Routledge.
- Utz, R. L., Reidy, E. B., Carr, B., Nesse, R., Wortman, C. 2004. „The Daily Consequences of Widowhood: The Role of Gender and Intergenerational Transfers on Subsequent Housework Performance.“ *Journal of Family Issues*, Vol. 25, No. 5: 683–712.
- Vidovičová, L. 2008. *Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.
- West, C., Zimmerman D. H. 1987. „Doing gender.“ *Gender and Society*, Vol. 1: 125–151.
- Wolf, N. 2000. *Mýtus krásy*. Bratislava: Aspekt.

Poznámky

1 Zásadní rozdíly můžeme nalézt v příjmech českých důchodců. Například v roce 2005 dosahovala průměrná výše důchodů u mužů 8 102 korun, zatímco u žen pouze 7 244 korun. Tyto údaje jasně dokazují zřetelnou příjmovou nerovnost mezi muži a ženami ve stáří. (zdroj. www.csu.cz)

2 Studie týkající se ztráty partnera, na které odkazuje tato práce, referují pouze o heterosexuálním partnerství. Existuje poměrně málo dat, která by mapovala zkušenost ztráty partnera/ky ve stáří v rámci homosexuálních párů. Řada studií přitom ukazuje, že sexuální orientace může významně intervenovat do subjektivní zkušenosti stáří i pohledu okolí na stárnutí (Copper 1997). Objevuje se přitom podobná rétorika jako v případě hypotézy dvojitého rizik, které se v této práci budu detailněji věnovat později a která předpokládá, že nerovnosti vyplývající z příslušnosti k znevýhodněným skupinám se vzájemně posilují. Jones a Pugh (2005: 256) v této souvislosti doslova uvádějí: „Ve společnosti, kde jsou ageismus a homofobie běžné, je špatné být starým již samo o sobě, ale být starým a zároveň homosexuálem představuje dvojité neštěstí“.

3 Granville (2000: 92) například uvádí, že ženy, se kterými hovořila, často interpretovaly menopauzu jako období, které jim poskytovalo možnost zastavit se a reflektovat svůj život. Toto období přitom považovaly za výsadu žen, o kterou byli muži ochuzeni. Podobně Ussher (2006: 137) konstatuje, že ženy jsou často menopauzou zaskočeny. To ale pouze

proto, že jejich očekávání jsou často mnohem pesimističtější než samotná zkušenost.

4 Představa dvojitého standardu stárnutí rezonuje například v klasickém díle Naomi Wolf *Mýtus krásy* (2000).

5 U některých feministických autorů a autorek se objevuje kritika feminismu za jeho dlouhé přehlížení starých žen (blíže například Browne 1998). Calasanti et al. (2006: 15) dokonce na příkladu konstrukce obrazu „úspěšného stárnutí“ zhmotněného například v knize *The foundation of age* Betty Friedan ukazuje, že feminismus se často podílel i na marginalizaci starých žen, které do tohoto obrazu nezapadaly. „Úspěšné stárnutí“ vyžaduje udržování činnosti, které jsou populární především mezi střední třídou a které se do značné míry odvolávají na ideály produktivního věku a „nestárnoucího“ těla. Tyto ideály snadno mohou vést ke stigmatizaci žen, které těmto ideálům nechtějí nebo nemohou dostát.

PhDr. Jaroslava Hasmanová Marhánková působí jako asistentka na katedře sociologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni a je zároveň doktorandskou studentkou na katedře sociologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Ve svém disertačním výzkumu se pomocí kvalitativních metod zabývá genderovými aspekty stárnutí. Věnuje se především otázkám tělesnosti ve stáří a životním stylům s důrazem na diskurs aktivního stárnutí.